

Az 1868. évi nemzetiségi törvény korunk nemzetiségpolitikájának tükrében

1868 és 2003 között százharmincöt év, négy-öt emberöltő telt el. Ez az időszak Európa, az egykori Osztrák-Magyar Monarchiának helyet adó Duna-térség s a magyar nemzet számára is történelmi fordulópontok sokaságát hozta magával. E fordulatok a nemzetről, a nemzetiségekről, a nemzeti kisebbségekről történő gondolkodásunk szinte valamennyi, 1868-ban érvényes keretfeltételét túlhaladottá tették, és új szempontokat toltak előtérbe.

A magyar nemzettudat évszázados közös problémája: *a nemzetállam léte vagy nemléte, ilyen vagy olyan meghatározása.*

A nemzeti vagy etnikai ügyekben való törvénykezés legnagyobb – mindmáig meg nem oldott – nehézsége a magyar nemzetállam fogalmának tisztázatlansága. Ennek oka mindenekelett abban rejlik, hogy Magyarország – bizonyos értelemben mindmáig – úgy próbált alkotóan viszonyulni és közeledni Nyugat-Európa politikai vonulataihoz, értékeihez, hogy ezen értékek legmélyebb, tartósn fennálló horizontját (a politikai elvek értelmezésének és megvalósításának magától értetődő terepét), a nemzetet, mint demokratikus politikai közösséget, s a polgári nemzetállam intézményét nem tudta, vagy nem akarta a magáévá tenni. A magyar törvényhozásban (és közgondolkodásban) ennek eredményeképpen ma sincs egységes álláspont arról, hogy miféle politikai kereteken belül, s mihez képest kell a kisebbségeknek sajátos egyéni vagy közösségi jogokkal rendelkezniük.

Deák Ferenc és Eötvös József törvényjavaslatai

Deák Ferenc, az 1868. évi XLIV. törvénycikk végső formába öntője, a nemzetállam intézményének hiányában kereste a nemzetiségi törvény politikai alapozását. 1868 novemberében a nemzetiségi törvényjavaslat tárgyalásakor három egymással vetélkedő nézet fogalmazódott meg. A nemzetiségi képviselők által benyújtott, úgynevezett kisebbségi javaslat szerint az lett volna kívánatos, hogy a magyarországi „népségek” számára a „nemzetiség és nyelv politikai egyenjogúsága az állam területi épségének és politikai egységének korlátai közt alaptörvényileg biztosítottak”. A javaslat a hat legnépesebb nemzetiséget „országos nemzet”-eknek nevezte, és számukra a megerendszer nemzetiségi viszonyoknak megfelelő „kikerekítésén” keresztül követelt bizonyos kollektív autonómiát. *Mocsonyi Sándor*, román nemzetiségi képviselő a törvényjavaslat vitájában 1868. november 24-én megfogalmazta: a nemzetiség újkori eszméje értelmezhetetlen a nemzetállam keretein belül elfogadott népszuverenitás és egyenlőség nélkül.

Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter – aki a másik tervezet, a központi bizottság által benyújtott törvényjavaslat megfogalmazójaként és a nemzetiségi kérdés szakértőjeként volt érintve a vitában –, válaszában elvetette a ki-

sebbségi javaslatot. Érvélese szerint (amely saját, körültekintő vizsgálódásainak tendenciózus félreértelmezésén alapult), az azért ellentétes a civilizációval, mert tartósítja a nemzetiségi sokszínűséget, ami pedig – megítélése szerint – Európa-szerte eltűnőben van. Eötvös legfőbb ellenvetése az volt, hogy a kikerekített megyékre alapozott közigazgatás megakadályozza az asszimilációt.

A központi bizottság javaslata megkerülte a nemzetiségi kérdés értelmezési tartományául szolgáló sajátos magyar politikai világra történő utalást. A magyar nemzetiségi kérdés rendezéséhez az összbirodalom nemzetiségi ügyeinek logikáját tekintette irányadónak. A törvényjavaslat szövege mintegy magától értetődőnek vette, hogy a hivatalos nyelv a magyar, és a tervezet az államot az „államkormány”-nyal azonosította. Az 1868. évi XLIV. törvénycikk bizonyos belső ellentmondást eredményezett, hogy az „államkormány”-ra való hivatkozás eötvösi szakszövege a törvény Deák által átrendezett szövegrészeiben a bevezető és az első három szakasz eltérő nyelvezete ellenére megmaradt.

A kormány nyelve az államnyelv: de más nyelvek is „divatznak” még az országban. Az Eötvös-féle javaslat a nemzetiségi egyenjogúsítás (Gleichberechtigung) alapjára helyezkedett, mint az olmtüzi alkotmány vagy az 1867-es osztrák alkotmány 19. §-a. Ebben az értelemben beszélt a tervezet „azon egyenjogúság”-ról, „melyet Magyarország bármely nemzetiségű polgárai, politikai és polgári jogok tekintetében, különbség nélkül élveznek”.

Ekkor lépett fel Deák Ferenc, akinek sajátosan kidolgozott válasza volt arra, hogy miféle politikai intézményhez viszonyítva kell értelmezni a törvényben foglalt kisebbségi (elsősorban: nyelvhasználati) jogokat, és ezzel máig kihatóan új irányt adott a vitának. 1868. november 24-ei felszólalásában a kisebbségi javaslatot teljesen mellőzte, míg a központi bizottság javaslatáról azt mondta: „igen sok pontjaiban megegyez az én nézetemmel; de nem egyez meg a szövegek fölosztására, a szerkezetek logikai folyamára nézve”. Az általa kívánatosnak tartott „logikai” (azaz: az elvekben való előrehaladásra vonatkozó) sorrendnek megfelelően az „egy politikai nemzet” máig vitatott alapelvét emelte törvényre. A törvény bevezetőjéből közismert megfogalmazás szerint: „Magyarország összes honpolgárai, az alkotmány alapelvei szerint is, politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozék is, egyenjogú tagja”. Eötvös József nem védelmezte a maga álláspontját. Deák javaslatát, „mint a központi bizottság többségének indítványával elvben megegyezőt”, teljes egészében elfogadta.

Deák ezzel a megoldásával annak ellenére elutasította az egyenjogúsítás egységesítő álláspontját, hogy az „egyenjogúság” szót a törvény címében, a kritikákkal szemben is, megtartotta. A magyar alkotmányra utalt vissza, amelyet nem értelmezett, sőt, egy „is”-sel nyitva hagyta a kérdést: mi szerint tekinthető még egyetlen politikai nemzetnek a magyar. A válasz csakis úgy hangozhatnék, hogy az erőviszonyok, s a történelmi helyzet szerint is a magyar az egyetlen politikai nemzet.

Gárgó Gábor irodalomtörténész, egyetemi docens a Szegedi Tudományegyetemen. Fő kutatási területe a XIX. századi eszmei mozgalmak. Fenti előadása elhangzott az ausztriai Felsőpulyán „Az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek” című tanácskozáson.

Nemzetiségi kérdés, nyelvi kérdés

Deák e felfogásával nem az államnacionalizmust, hanem a magyar politikai közösség fogalmát védelmezte, amelyet a nemzetállam helyébe állított. Elsősorban ezt a közösségfogalmat akarta megővni, nem pedig a nemzetiségi igényeket letörni. Mindazonáltal azzal, hogy az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi kérdést nyelvi kérdéssé fokozta le, s a nemzetiségi-kisebbségi létet nem a maga teljességében értelmezte, a nem-magyar nemzetiségek kulturális felemelkedése elől zárta el az utat. A korszak vezető statisztikus-ideológusa, Keleti Károly később félretolta mestere, Eötvös József összetett elemzéseit, mondván: „A nagyközönség nem kutatja, sőt nem is kétli, hogy a nyelv állapítja meg a nemzetiséget is, nem törődik boldogult Eötvösiünk nehéz küzdelmeivel, melyek árán a nemzetiség fogalmát akarta megállapítani”. Keleti Károly végül a magyar állameszménél állapodott meg, amely magyar, és amelyet az értelmiség, a kultúra tart fenn. Ez a felfogás nem is lehetett érdekelt a nemzetiségek felemelésében.

A magyar politikai közösség fennállásának kívánalma Deák Ferenc politikai világának legfőbb alapelve volt, amelyet a hiányzó magyar állami szuverenitás realitását szem előtt tartva dolgozott ki. Deák a politikai közösség elvének, mint legfőbb viszonyítási pontnak a felállításával kettős célt tűzött ki maga elé. Egyfelől – létének kétségbe vonásával szemben – védelmezte ezt a politikai közösséget, másfelől pedig bizonyos belső konfliktusokban e végső mérce fenntartásával cselekedett. Az első esetben a politikai közösség tézise eszmény, azaz tételezett ideális norma. Pontosan fogalmaz Deák, amikor 1861. március 11-i köszönő beszédében (miután Pest belváros képviselőjévé választották) világos különbséget tesz program és hitvallás között. A hitvallás elköteleződés, amihez minden viszonyul, és ami nem szorul további igazolásra: „Az egyedüli program, a mit adhatok, harmincévi nyilvános politikai életemnek elvei, melyekhez hűtlen soha nem voltam. [...] Elmondhatnám én is programképpen azon ingatlan meggyőződésemet, hogy az ország törvényes önállása, függetlensége s az alkotmányos szabadság alapföltételei nemzeti létünknek, melyeket semmi árért, semmi nyomásért föl nem áldozhatunk. [...] De uraim, ez nem program. Ez mélyen gyökerezett hitvallása nemzetünknek”. A második esetben a magyar politikai közösség fennállásának tézise egy elv, ami lehet kifogástalan, ám lehet fogyatékos, avagy éppen helytelen is. Azért alapelv, mert nem kérdezzük rá létének alapjára és miéértjére.

Corpus Juris (a törvénytár, a törvények), függetlenség, ősi alkotmány, jogfolytonosság, politikai nemzetiség: mind ugyanannak, a politikai közösségnek más és más alkalomhoz illő elnevezése. Deák 1848 előtti szóhasználatában a „függetlenség” szó természetesen nem úgy értendő, hogy a magyar nemzet (netán: a nemzetállam) független (szuverén) intézmény volna, hanem úgy, hogy a politikai közösség „független”, ami egyszerűen annyit tesz, hogy létezik, fennáll, s maga állítja fel önmaga számára az intézményeket, a kényszerítés és az engedelmisség szabályait. „Függő” politikai közösség nincsen: akkor az egy másik politikai közös-

ség. Ezért van az, hogy – miként Hanák Péter fogalmaz – „a Deákhhoz legjobban illő műfaj és mozgástér a *köztanácskozás*, az alkotmányos tárgyalási és vitafórum volt”. Sőt, több mint „illő”: az országgyűlés volt számára a politikai közösség fogalmának egyik megtestesítője. Ezért hivatkozott az „államkormány” helyett az 1868. évi XLIV. törvénycikk 1. és 2. szakaszában az „országgyűlés”-re és a „törvényhatóságok”-ra.

Ezenelvé 1849 után, az ősi alkotmánnyal kapcsolatos kifejezőkészletében is nyomon követhető. A Világos utáni kibontakozásról elmélkedve – s ugyancsak az 1732-ben kihirdetett, Magyarország rendi különállását, a rendi alkotmány és a nemesi kiváltságok fenntartását is kinyilvánító, Pragmatica Sanctiót tekintve jogalaphoz – Eötvös József, Trefort Ágoston és egyes konzervatívok is azzal bajlódtak, hogy vajon az osztrák örökös tartományokkal vagy az uralkodóházzal szerződött-e Magyarország, valamint azzal, hogy kidolgozható-e egy olyan tartományi autonómia, amely lehetővé teszi a magyar közigazgatást és a kulturális-nemzeti fejlődést. A Pragmatica Sanctio értelmezése az osztrák szerződő felet illetően Deáknál ugyanaz, mint az említett gondolkodóknál és publicistáknál: „Magyarország az uralkodóházzal szerződött, nem az örökös tartományokkal”. Azt a kérdést viszont egyedül Deák tette fel, hogy vajon, másfelől, *mi az a politikai alakulat*, amivel az uralkodóház szerződött? Válasza az volt: nem a magyar korona országai, nem egy földrajzilag körülhatárolt intézmény, amely egy szintre állítható

A haza bölcse: Deák Ferenc

(vagy nem) más, ugyancsak területileg értelmezett egységekkel: nevezetesen az örökös tartományokkal. Deák szerint Magyarország nem csupán azért igényelt más elbánást, mert egy másképp kormányzandó tartomány (az 1790. évi X. tv. értelmében), hanem mindenekelőtt azért, mert egy egészen más jellegű intézmény! Erről az állásponttól világos, hogy értelmezésében miért volt elfogadhatatlan egy mégoly tágra szabott, liberális színezetű, anyanyelvű hivatalokkal rendelkező tartományi autonómia (egy közigazgatásilag javított 1847-es jogalap) is. Létében tette volna ugyanis semmivé az egyik szerződő felet. Ennek a vitának az alapján világos, hogy mi volt Deák számára a téje a nemzetiségi törvény tárgyalásakor az Eötvös fogalmazta központi bizottsági javaslat módosításának.

Deák kiegyezés körüli megnyilvánulásaiban – így az 1868-as nemzetiségi törvény bevezető részében is – e közösség elnevezése immár a „politikai nemzetiség” vagy „politikai nemzet”. Ez a szóhasználat bizonyos félreértésekre adott okot már akkor, de az utókorban is. Deák a nemzetről, mint politikai közösségről beszél, ám ezt nem fejti ki, Az is igaz, hogy másképpen sem határozza meg. Abban a korban ugyanis magától értetődő volt. A politikai közösség Nyugat-Európában azonos volt a nemzetállam intézményével. Deák bevonta a magyar politikai közösségbe a nem magyar ajkú lakosságot, és fenntartotta annak a lehetőségét, hogy a nemzetiségek külön kulturális identitással rendelkezzenek. Deák 1872. január 23-án hangot is adott ennek, az úvidéki szerb gimnázium felállításának vitájában: „[a]zon jogosultsága minden nemzetiségnek, ha nem politikai nem-

zetiség is, mindenestre megvan, hogy mód nyújtassék neki gyermekei nevelésére, kiművelésére.” Mindez Deák számára – mivel elvról volt szó – nem lehetett vitatás tárgya, és további indoklást sem igényelt: „nem azt mondom ki, hogy most határozzuk el, hogy Magyarország összes lakosai egy politikai nemzetet képeznek, hanem hivatkozom rá [...] mint valóságos tényre.”

„Egy politikai nemzet”

Az elmondottakból következik, hogy az 1868. évi XLIV. törvény cikk esetében nem az a legfőbb kérdés, hogy „liberális” (vagyis eléggé jogkiterjesztő) volt-e, vagy pedig „elnyomta” a nem-magyar nemzetiségeket. Az „egy politikai nemzetiség” fogalmában nem a „nemzet” szó a hangsúlyos, hanem a „politikai”. A politikai nemzet fogalmának a nemzetállamhoz van ugyan köze, de a nacionalizmus érzelmeihez, képzeteihez eredeti jelentésében nincsen. A „politikai nemzet” Deák felfogásában arra hivatott, hogy helyettesítse a nemzetállam intézményét. Más kérdés, hogy a kor uralkodó eszméiről a felnőtt kortársak már a parlamenti viták idején áttértek a kifejezést a kultúrnacionalizmus–államnacionalizmus jelentéstani szembenállásának mezejére.

Az „egy politikai nemzet” fogalmának 1867 utáni kidolgozója nem volt tehát a XIX. századi értelemben vett nacionalista politikai. Nem játszott szerepet politikájában – sem a magyarokról, sem más nemzetekről beszélve – a nyelvi vagy kulturális közösség értelmében vett nemzet fogalma. A politikai közösség problémája felől vizsgálva a sógorához írott, sokat idézett sorokat, világos, hogy a nemzet fogalmán Deák sem érzelmi, sem adminisztratív közösséget nem ért, hanem egyedül a politikai jogokra és azok kiterjesztésére gondol. „Meg vagyok arról győződve, hogy a Monarchiát veszély, Magyarország önállóságát s nemzetiségét halál fenyegeti; – nem az illír s pánszláv mozgalmak azok mik veszélyesek, ezek csak kórjelek, előpostái összevonuló zivatarnak, s bizonyosságai annak, hogy a nemzettest szilárdul meg nem áll a veszélyben, mert semmi össze nem tartja. – Ha van még eszköz, ami a veszélyt egykor elhárítja, csak egyetlen egy van, s ezen eszköz: a népet, melyet e nemzethez, ezen nemzeti önálláshoz sem szeretet, sem nemzetiség, sem bizodalom, sem anyagi és erkölcsi jólét nem kötnék, a polgári jogok megosztásával kapcsolni e hazához, hogy oka legyen védelmezni ezen állapotot, melynek változtatásával ő is csak veszthetne, de semmit sem nyerhetne. – De ezen eszközökhöz magasabb szellem és több energia kellene, mint kormányunkban van, több lelki erő, több önmegtagadás, több méltányosság s igazság érzete, mint e nemzetben van, s ha elenyészünk századok vétkeiért, századok mulasztásáért enyészünk el.”

Deák leértékeli a nemzeti történelmet – nincs szüksége az etnogenetikus mítoszok és a hősi múlt megerősítő jelenlétére politikájában. Ebben feltűnően különbözik szabadelvű kortársaitól, *Vörösmarty*tól, *Kisfaludy* Károlytól és másoktól. Számára a történelem: a Corpus Juris. Mindarról, amit évkönyveink a múltból megőriztek, lesújtó a véleménye: „Történeteink csak átokszülte viszálykodásokra, csak életért és megmaradásért vívott véres harcokra mutatnak” – jelentette ki 1839 augusztusában. Bizalmatlan volt a nemzeti kifejezés-rendszerrel szemben: alighanem világosan látta, hogy Nyugat-Európa modern politikai intézményei mind-mind a nemzetállam új eszményéből erednek (köztük az új legitimitációs formák is). Észre kell vennünk: a politikai közösség hagyományos felfogásához való ragaszkodásában nemcsak arról van szó, hogy úgy vélte, Magyar-

ország esetleg „éretlen” a népszuverenitásra, hanem arról is, hogy a népszuverenitás eszméje mélyen összefügg a homogén nemzetállammal. A nemzetállal deáki emlegetése is („ha elenyészünk századok vétkeiért, századok mulasztásáért enyészünk el”) csak a politikai közösségre vonatkoztatva értelmezhető. A nyelvi-kulturális nemzet eltűnésével aligha lehetett józanul számolni.

Deák fő elve egyértelműen rendi politikai elv volt. *Oszterhauer* Józsefhez, 1833. december 26-án írott levele a magyar rendi szerkezeten belül jelölte ki a megyét, mint a politikai szabadság fő védelmezőjét: „Ha szabadságunkat szeretjük [...], iparkodunk kell a megyék belső erejének és fontosságának nevelésén, mert eddig is, nem a Fő Rendek, nem az Anyaszentegyház fő papjai, nem a királyi városok, hanem a megyék voltak polgári szabadságunk leghívebb őrei”. Bizonyos kritikus helyzetekben, mint például Wesselényi perében a megyét még logikailag is a politikai közösség alapjává teszi, hogy a vád alá vett ügyet – Wesselényi egy megyegyűlési beszédét – magával a közösség létével összefüggő ténynek állítsa be. „Megbecsülhetetlen kincs: a megyei municipium, hol nemcsak a közigazgatás minden tárgyai, a törvények teljesítése, s minden önkényes sértéstől megóvása, de maga a törvényhozás is a nemzet törvényesen egybegyűlő tagjainak szabad tanácskozása alá tartozik. Ezen municipiumok állnak őrt dönthetetlen morális erővel alkotmányunkért, innen forrásoznak, s oda térnek vissza gyakorlatilag a nemzetnek minden jussai, s törvényhozási hatóságunk is innen ered, ezen alapul.”

Deák Ferenc, és a kiegyezés kora általában, ezt a politikai közösségfogalmat hagyta örökölni az utókorra. Deák felfogásának feloldhatatlan belső ellentmondása – ha abban angol módon csupán a politikai intézmények természetes emberi tökéletlenségét látták és láthattak volna – nem akadályozhatta volna meg a demokratikus érzület és a politikai egyenlőség fokozatos térhódítását a dualizmus kori Magyarországon. Ezt a lehetőséget az 1868-as népoktatási és nemzetiségi törvények nyitva hagyták.

Két évszázados késés

Az 1875 utáni fordulattal berendezkedő kurzus felelőssége, hogy Deák közösségfelfogásából az államnacionalizmus felé mutató jegyeket erősítették fel végzetesen.

A dualizmus kori Magyarország összeomlását, az I. világháborút követő törvényhozásaink, újra és újra változó politikai-történelmi feltételek között kísérelték meg a maguk számára meghatározni a politikai közösség végső alapozását, de soha nem jutottak el addig a felismerésig, hogy a nemzet, mint demokratikus politikai közösség alapozhatja meg a magyar nemzetállamot. Az 1920. évi I. tv. 2. szakasza a nemzetgyűlésben jelölte meg a legitimitás forrását: „A nemzetgyűlés a magyar állami szuverenitás törvényes képviselőjének nyilvánítja magát, amely alkotmányunk értelmében az államhatalom gyakorlásának további módját is jogosult rendezni”. Ez a törvény hű Deák szellemiségéhez, következésképpen a magyar politikai közösség feudális alapozásának elvénél marad annyiban is, hogy szintén a kodifikált formában nem létező, csak történelmi tekintéllyel rendelkező alkotmányra utal vissza.

Az 1949. évi XX. törvény, az Alkotmány I. fejezete 1. szakaszának 2. bekezdése szerint: „A Magyar Népköztársaságban minden hatalom a dolgozó népé”. A „létező szocializmus” időszakának e névleges és látszólagos népszuverenitás-felfogása után az 1989. évi XXXI. törvény tett kísérletet a szuverenitás, a legitimitás és a politikai közösség fogal-

mainak a polgári demokratikus államberendezkedésnek megfelelő értelmezésére. E törvény kimondja [2. § (2)]: „A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja.” Itt érkezett el – a francia mintához képest majdnem két évszázados késéssel – a magyar jogalkotás a népszuverenitás kimondásához. A közösség megnevezése, a „nép” mint (a római „populus”-hoz hasonlatosan) államalkotó nép, vagy mint a népszuverenitás forrása azonban meghatározatlan, kifejtetlen marad, ami pedig elengedhetetlen lenne, mivel a fogalom e jelentésében nincs meggyökerezve a magyar politikai beszédben. (A „populus” értelemben vett népre egyébként Mocsonyi Sándor hivatkozik a nemzetiségi törvény vitájában – efelé akarván terelni a szóhasználatot.) Anélkül hogy a „nemzet” szót leírná, az 1989. évi XXXI. törvény 6. szakasza a 3. bekezdésben eképpen szól a határokon kívüli magyarságról: „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatok ápolását.”

A nemzetfogalom alakulásáról, a törvénykezés mögött meghúzódó, változó előfeltevésekről tanúskodnak a rendszerváltozás utáni azon törvények is, amelyeket nemzetiségi ügyekben hoztak. Az 1993. évi LXXVII. tv. A *nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól* nem néz szembe a nemzetállam problémájával. Mivel szándékai szerint „a magyar történelem legnemesebb hagyományait és értékeit” folytatja, egyúttal a múltra nézve is félretolja a kérdést. A „nemzeti és etnikai kisebbségek” jogait a „többségi nemzettel” szemben határozza meg, és amennyiben „a kisebbségek és a magyar nemzet közös létérdekei”-ről beszél, úgy következik belőle az az álláspont, hogy a kisebbségek nem tartoznak a magyar nemzethez. Ezt követően az 1993. LXXVII. törvény bevezetője (preambuluma) a nemzetiségi kérdést az *egész megnevezése nélkül* egyből a részekhez, az alsóbb igazgatási szintekhez köti hozzá, amennyiben kinyilvánítja a kétségkívül üdvös elvet, hogy „a kisebbségi önkormányzatok létrehozását, tevékenységét és az ez által megvalósuló kulturális autonómiát az Országgyűlés a kisebbségek sajátos jogérvényesítése egyik legfontosabb alapfeltételének tekinti.” A nemzeti és etnikai kisebbség meghatározását történeti kritériumokhoz köti [1. § (2)]. A 3. § 1. bekezdése szerint viszont „A Magyar Köztársaságban élő kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők. Kultúrájuk része a magyarországi kultúrának”. E rövid bekezdés meglehetősen sok új, s nem kellően világos fogalmat vezet be. Az „államalkotó tényezők” kifejezés azt hivatott körülírni, hogy demokratikus országban a politikai közösséghez azok is kötelezően hozzátartoznak, akik nem tagjai a többségi nemzetnek. A „magyarországi kultúra” kifejezés e szövegkörnyezetben nem sokat rögzít, hiszen éppen a kulturális nemzetfogással kapcsolatos határozott állásfoglalást kerüli meg. A „nemzet” szó többféle jelentésének figyelembe vételével a fogalmi zavar talán elosztható lett volna.

Az 1993-as nemzetiségi törvény megszüvegezésével és felfogásával egyértelműen ütközik az 1999. évi XXXIV., *Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről* szóló, *Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezményének kihirdetéséről* szóló törvény. A fő különbség, hogy a nemzetiségi törvény úgy értelmezi a „nemzeti kisebbség” kifejezést, hogy bizonyos nemzetek bizonyos tagjai valamely, az anyaországtól különböző országban, kisebbségben élnek. Ezzel szemben az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek védelméről szóló keretegyezményének „national minorities” kifejezésében a „national” jelentése: „nemzetállamhoz tartozó”. Ez utóbbi

tehát előfeltételezi, hogy Európa, amelynek számára egységes törvényt ajánl, azonosan nemzetállamokból áll. A nemzetállamon belül vannak kisebbségek, amelyek az esetleges anyaországtól, sőt, minden nemzetközi környezettől függetlenül élhetnek bizonyos jogokkal. A magyar törvény szerint például ahhoz van a kisebbségnek joga, hogy nézhesse a más országból érkező nemzeti televízióadást, míg a strasbourgi törvény szerint ahhoz, hogy saját médiája legyen. Óriási a különbség, mert a nemzetállam nem takarozhat az esetleg kedvezőtlen geopolitikai környezettel. A strasbourgi egyezmény nem definiálja a kisebbséget, mert olyan megoldást kínál, ami változó meghatározások és módosuló számarányok mellett is megállja a helyét. Miért kell viszont hozzátenni a magyar kisebbségi törvényben, hogy „etnikai és nemzeti” kisebbségekről van szó? Mert nem ugyanabban az értelemben használják a „nemzeti” szót. A strasbourgi törvény kimondja azt, hogy a kisebbséghez tartozónak joga van nem élni kisebbségi jogosítványával, joga van beilleszkedni – ezzel lényegében véve feleslegessé teszi a „kirekesztés” elleni mindenfajta törvényhozást. Az 1993. évi LXXVII. törvényünk ezzel szemben egy identitásukhoz ragaszkodó, létükben fenyegetett kisebbségekből álló világot tükröz.

Az úgynevezett „kedvezménytörvények” szövegében éppígy megfigyelhető a viaskodás a magyar nemzetállam nem tisztázott fogalmával. A 2001. évi LXII. törvény *a szomszédos államokban élő magyarokról* az előjáró beszédben a deáki szóhasználatához tér vissza, amikor arról nyilatkozik, hogy a törvényre „a szomszédos államokban élő magyaroknak az egységes magyar nemzethez való tartozása, szülőföldjükön való boldogulása, valamint nemzeti azonosságtudata biztosítása végett” van szükség. Az ezt módosító 2003. LVII. törvényből kimaradt az „egységes magyar nemzethez való tartozás”-ra utaló kifejezés anélkül, hogy más nemzetfogalom lépett volna a helyébe. A határokon túli magyarsággal való törődésre egyik kedvezménytörvény sem talált jogi érvet, hanem mindkettő a módosított alkotmányban lefektetett erkölcsi felelősségre hivatkozó évrre utal vissza.

Hajlok arra: annyiban helyesen maradt ki az egységes magyar nemzetre vonatkozó kitétel a kedvezménytörvényből, hogy az az elv lehetetlenné teszi a demokratikus magyar politikai közösség létrehozását. A méltányosság és esélyegyenlőség állama ugyanis az etnikai és a politikai nemzet közötti különbségtétel nélkül logikailag lehetetlen. Hiszen ha etnikai-nyelvi-kulturális szempontok alapján bővíti a politikai határokon túra a nemzetet, akkor ebből következik, hogy a törvényhozó elkötelezte magát amellest, hogy a politikai határokon belül ugyanilyen szempontok alapján szűkíti.

Megnyugtató rendezés: az esélyegyenlőség

A kisebbségek kérdésének megközelítését, az Európai Unió normáival összhangban, Magyarországon is az esélyegyenlőséggel összefüggésben kell megnyugtatóan rendezni. A legnagyobb szakadék az európai demokráciák és Magyarország politikai felfogása között ugyanis alighanem az egyenlőség értelmezésének és előterbe helyezésének tekintetében táton. A magyar közvélemény azt nem vette tudomásul (de talán az értelmiség és a politikusok egy része sem), hogy Magyarország a szabadság Európájába igyekezett, de mire elért oda, az EU az egyenlőség Európájává vált.

Politikafilozófiai részletezés és fogalomtörténeti adalékok mellőzésével elegendő itt néhány sarkpontra emlékeztetnem. A törvény előtti egyenlőség, a szabad alattvaló

egyenlő állása az angol hagyománynak a középkor vége óta alapvető része volt. A francia forradalom ezt a harmadik rend egyenjogúsításával áttemelte a kontinentális politikába, és fokozatosan megtoldotta azt a politikai participáció egyenlőségének és a legitimitásban való egyenlő részeseedésnek, a népszuverenitásnak az elvével. Az Egyesült Államokban utazgató Alexis de *Tocqueville* óta közkeletű igazsága a politikai gondolkodásnak a felismerés, hogy a polgári demokráciák mélyebb, strukturális egyenlőségét olyan tendenciák eredményezik, mint a demokratikus társadalmi érzület egyenlősége vagy a boldogsághoz és a tehetségek kibontakoztatásához való egyenlő jog. Az is közhely, hogy ezekkel az üdvös fejleményekkel együtt jár természetesen, kordában tartandó (és tartható) fonák oldaluk, a fogyasztói és gondolkodásbeli konformizmus egyenlősége.

A XX. század második felében a totalitárius rezsimek, a diktatúrák létrejöttének miéjtjére választ kereső gondolkodók leírták és a politikai közbeszédbe emelték azt a felismerést, hogy az ember még a szabad, demokratikus intézményrendszer mellett is, számos alapvető tekintetben alávetett maradhat és maradt. A mintaadó demokráciák napjainkra általános normává és gyakorlattá tették a nyílt vagy rejtett egyenlőtlenések felszámolását a nők, a gyerekek, a megváltozott képességűek és a különböző kisebbségek tekintetében. Az esélyegyenlőség jelentése mára a szabad verseny pusztá engedésétől eltolódott a tudatos esélyteremtés, a történeti hátrányokat kiegyenlítő kedvező megkülönböztetés felé.

Az Európai Unió kifomálódása a tényleges megvalósulás szakaszában is több évtizedes folyamat volt, amelynek Magyarország tizenöt éve a résztvevője. Ez alatt az időszak alatt a páneurópai gondolat, és maga a tényleges közösség is, jelentősen átalakult. A jelen helyzetre – tárgyunk szempontjából – három vonás jellemző a leginkább. A nemzetállam, mint politikai intézmény Európában alternatíva nélkül fennmaradt. Az egyes nemzetállamokon belül, vagy azok határain keresztül nyúlva újra erősödnek a primordiális (korábbi, elsődleges) közösségi kötelékek és az ezeket érvényre juttatni kívánó mozgalmak. Az egyenlőség, mint az esélyegyenlőség, és mint a méltányosság politikai bölcselése – a klasszikus individualizmus szabadságfelfogásának ellensúlyozásaként – egyre inkább érvényesül a gyakorlatban.

Magyarországnak ezért a maga politikai kultúráját, egész fogalmi készletét hozzá kell igazítania a nyugat-eu-

rópai normákhoz. E fordulat eredménye lehet a demokratikus magyar politikai közösség, amely minden polgárt egyenlő jogokkal és boldogulási esélyekkel magában foglal, akire a Magyar Köztársaság, mint szuverén nemzetállam területén érvényben levő politikai részvételi, engedmességi és elosztási szabályok vonatkoznak. Ez a politikai közösség legyen logikailag (azaz az ember, mint racionális közösségi lény szempontjából) és a mindennapok valóságában is, *az elsődleges nemzet*. Ez a közösségfogalom nem utópikus elvonatkoztatás, nem „papírosnemzet”, hanem az egyetlen demokratikus válasz a történetileg és társadalmilag adott, félretolhatóan realitás kihívásaira. E közösségnek konstruktív tanácskozás révén kialakított válaszai lesznek arra nézvést, miképpen hozható összhangba a politikai közösség azokkal a különböző – de egyaránt értékes és megőrzésre méltó – kulturális és etnikai azonosságformákkal, amelyekhez a politikai közösség tagjai rendre tartoznak, és amely szintén része emberi rendeltetésüknek. Ebben a keretben lehet és kell jövőorientált politikai választ kínálni nemcsak a kisebbségek, hanem a magyar nemzet, mint kulturális-etnikai-nyelvi közösség fennmaradására és minden szempontú gyarapodására is.

Irodalom:

Deák Ferenc Beszédei 1861-1866. (Összegyűjt. Kónyi Manó) – Budapest, Franklin, 1889.

Deák Ferenc Kiadatlan leveleiből (Válogatta: Sándor Pál) – Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1992.

Keleti Károly, A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. évi népszámlálás alapján. (Megjelent: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*. Szerk.: Pesty Frigyes VII. kötet, II. szám, 1881.) Budapest

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I. 1867-1892. – Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.

Hanák Péter: Deák Ferenc, a kiegyenlítő (Megjelent: *Deák Ferenc, a liberális politikus. A Zalaegerszegi Liberális Klub konferenciája, 1993. szeptember.*) – Budapest, T-Twins, 1994.

Hanák Péter: Deák és a kiegyezés közjogi megalapozása. (Megjelent: *Tanulmányok Deák Ferencről*) – Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1976.

Takács Péter: Reszpublikai jellem volt... Vázlat Deák Ferencről – Alföld 1988/4.

Takács Péter: Deák és Kölcsey liberalizmusa (Megjelent: *Tanulmányok Deák Ferencről* – Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár 1976.

Dr. Medgyes Péter, az Oktatási Minisztérium nemzetközi helyettes államtitkára adta át Mag. Margot Wiesernek, a KulturKontakt Austria és az osztrák testvérminisztérium volt magyarországi képviselőjének, a Magyar Köztársaság Elnöke által adományozott Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt kitüntetést, több mint egy évtizedes, eredményes munkájáért. Ebből az alkalomból mi is őszinte örömmel gratulálunk!
Bajtai László felvétele

